

התנאי – מעמדו התחבירי וגבולותיו¹ על פי העברית בת זמננו (גישה מבנית)

לגדעון גולדנברג בהוקרה

1. מבוא

המושג "משפט תנאי" מעלה בתודעת השומע (או הקורא) בראש ובראשונה משפטים דוגמת אם תרצו אין זו אגדה וכיוצא בזה מצד אחד ו- (2) אם/ל/אילו הייתי יודע [ידעת], הייתי בא וכדומה מצד אחר.² אלה המבנים הקלסיים, שהתנאי מוצג בהם באמצעות קוניונקציה ספציפית דומיננטית. ייחודו של משפט התנאי בהיותו בנוי משני חלקים שיש ביניהם יחסי תלות: האחד, שפעמים הרבה הוא גם הראשון, התניה שמציגה אפשרות (בין ראלית, בין לאו). באחר מוצגים קביעה, טענה, שאלה, איחול או משאלה. המשפט האחר, מימוש האמור בו מותנה בקיום האפשרות המובאת בהתניה, ולכן בעצם הוא תוצאה שלה אבל בלי קשר מחויב לתוכנה. כמו משפטים עם תיאור סיבה, המבטאים יחס של סיבה ותוצאה, גם משפט התנאי מציג יחס כזה (אם כי במבעים מסוימים התוצאה מבטאת מסקנה), אבל שלא כבמשפטי סיבה, במבעי תנאי מבטאת תלות שלאו דווקא נגזרת מסיבות לוגיות אלא מעצם העמדת שני המשפטים זה בצד זה במבנה המסוים. הצבתם כך (ולא הזיקה שפְּעוּלם) היא היא שיוצרת את יחס התוצאה. לכן אפשר למצוא בלשון משפטי תנאי בלתי הגיוניים המבטאים אי־אמון ואירוניה דוגמת (3) אם באמת עשית את זה אני צנצנת ו- (4) אילו [אם] לסבתא היו גלגלים, היא הייתה אוטו וכיוצא בזה, אך לא מבני סיבה כאלה. לא מצויים משפטים דוגמת מפני שעשית את זה אני צנצנת או מפני שלסבתא היו גלגלים היא הייתה אוטו. ציון אפשרות וקיום תלות פורמלית בין הצעת התנאי לתוצאתה הם אפוא שני המאפיינים העיקריים של משפט התנאי השלם. היותה של

* המאמר, שעיקריו שימשו בסיס להרצאתי בערב עיון שהתקיים ב־8 למארס 2000 לכבוד פרופסור גדעון גולדנברג במלאת לו שבעים, הוא עיבוד של פרקים מעבודת הדוקטור משפטי תנאי בעברית בת־זמננו שכתבתי בהדרכתו; על הערותיו לגרסה קודמת נתונה לו תודתי. לגבי אסתר גולדנברג אני מודה על העריכה הלשונית.

1. ראה גם בר, תנאי, עמ' 5–22.

2. משפטים שאין מצוין בהם מראה מקום הם דוגמאות "קלסיות" או שלי.

אפשרות הקיום של התנאי עיקר הוראתו הבלשנית עושה אותו מבטא תחבירי מובהק של המודליות בלשון.³ מלבד זאת, התנאי הוא גם דרך מדרכי הלשון להבעת שלילה, המובעת מתוכנו אפילו כאשר בו עצמו אין מילת שלילה מפורשת כלשהי.⁴ עניין זה משתקף בעברית גם בשימוש במילות שלילה להצעת תנאי, פשוט או מורכב (ראה 1.3§ א (1)).

1.1 סוגי התנאי

מבחינת המשמעות מבחינים בתנאי ראלי, אפשרי, ובתנאי שמילוי מוצג כבלתי אפשרי, תנאי בטל.⁵ בזה האחרון יש להבחין בין (1) תנאי שהיה יכול להתקיים עקרונית אך אין מימושו אפשרי בגלל נסיבות ובין (2) תנאי שאיננו אפשרי מלכתחילה מפני שהצעת התנאי או תוצאתו אינן הגיוניות. משפט כמו (5) אילו היה לי כסף, הייתי נוסע לטיול ממושך סביב העולם משקף נסיבות שאינן מאפשרות את קיומו ("אין לי כסף"), אך הטיול יכול לקרום עור וגידים בזמן אחר: מה שמובע בו איננו בלתי אפשרי אפריורי. לעומת זאת התוכן המובע במשפטים כמו (3), אשר תוצאת התנאי שלהם איננה אמיתית (אין להם "ערך של אמת") או כמו (4), שהצעת התנאי שלהם אבסורדית, אין ולא היה כל סיכוי שיחממש אי פעם. מבנה כמו (4) נועד להטעים אבסורדיות של עניין אחר, של הנחה כלשהי שתוצאתה ממילא לא תתקבל על הדעת, באמצעות מִשָּׁל עם התניה חסרת שחר שכל תוצאה שלה איננה סבירה. תנאי אבסורדי מופיע במבנה האפשרי ובמבנה הבטל גם יחד, כי מלכתחילה ההתרחשות איננה הגיונית, ולכן עניין הבטלות מנוטרל בו. האבסורד והביטוי האירוני במשפטים אלו נוצרים (גם) בגלל הצבת שני חלקי התנאי זה בצד זה במבנה של סיבה ותוצאה, בשעה שברור לכל בר-בירב שיחס זה אינו מתקבל על הדעת. ברור אפוא שהשימוש במבנה זה כאן איננו מקרי אלא ממלא את אחת הפונקציות של התנאי, הבעת השלילה.

1.2 סביבת התנאי

הסביבה התחבירית של משפטי התנאי איננה מוגבלת כל עיקר, והופעתם ברצף הדיבור או הכתיבה איננה תלויה לא במבנה המשפט הסמוך להם או במשמעותו ולא

3. השווה פלמר, עמ' 189; לנדאו, עמ' 7.

4. יספרסן, פילוסופיה, עמ' 337; יספרסן, שלילה, עמ' 26-27; בעקבותיו צבעוני, עמ' 378.

5. לציון תנאי ראלי משמש בעברית "תנאי קיים". אורנן (סקירה, עמ' 33) מנמק זאת בכך שהוא "מציין עובדה שהייתה קיימת בעבר, שהיא קיימת בהווה או שתהיה קיימת בעתיד [...]". לדעתי, השימוש ב"תנאי קיים" והנימוק של אורנן יש בהם סתירה מניה וביה, שהרי ברוב משפטי התנאי האלה אין התנאי מציין אלא אפשרות של מימוש. כיוון שכך, המונח "תנאי אפשרי" נראה לי ראוי יותר ואשתמש בו. מקור הביטויים "תנאי קיים" ו"תנאי בטל" במשנה: "כל המִתְנָה על מה שכתוב בתורה תִּנְאוּ בטל [...] וכל שאפשר לו לקיימו בסופו והתנה עליו מתחילתו - תִּנְאוּ קיים" (בבא מציעא ז, יא).

כפירוש כזה או אחר של משפט התנאי עצמו. משפטי תנאי אינם תלויי הקשר. הם ררוחים במבעים של היפותטיות ואפשרות מן הצד האחד ובהצגת אירוניה, שלילה, אי-קיום ואבסורד מן הצד האחר, בין שמדובר בהתרחשות בעבר, בין שמדובר בעניין בהווה ובין שכוונת הדברים היא לעתיד לבוא דווקא. מטבע הדברים משפטי תנאי שגורים מאוד בטקסטים (או בדיבור על נושאים) שעניינם ניתוח מצבים וקביעת נורמות. יש לציין במיוחד גם את היקרותם בכותרות ובשירים. נמצא משפטי תנאי (1) שהם חלק מאמירה כלשהי, במעמד משועבד או משעבד או מחוברים למשפטים אחרים; (2) המופיעים כמשפטים עצמאיים בתחילת היגד. כאלה האחרונים מבחינים ב-(א) משפטי תנאי הבאים לבטא רעיון חדש, וגם אם פעמים רבות הוא מתייחס לתוכן הכללי של המסר אין הוא חלק ממנו; (ב) משפטי תנאי העומדים בפני עצמם, שעל אף עצמאותם המבנית הם נשענים על סביבתם הישענות לקסיקלית. זו מתבטאת בשימוש באלמנטים רומזים אנפוריים או בחזרה לקסיקלית על יסוד ממשפט קודם. אף על פי שהעברית עשירה בביטויי תנאי מגוונים, שכחותה של אם עולה לאין ערוך על שכיחותם של צייני התנאי האחרים, ואין כל ספק שהיא השלטת.⁶ במבני התנאי המובהקים של העברית בת זמנו מופיעה אם בלא סימן שעבוד נוסף⁷ הן בביטויים חיוביים הן במבעים שליליים, והיא מציגה את כל סוגי התנאי - אפשרי (בכל זמן) ובטל, חיובי ושלילי. אם תימצא במשפטים פועליים, שמניים וחסרים. ואולם אף על פי שתפוצתה היא הגדולה ביותר וכמעט איננה מוגבלת, התשובה לשאלה אם המבנה "אם + משפט + משפט" הוא מבנה תנאי מסומן היא למעשה שלילית: למשל, (6) אם המכרז בו התמנתה מנהלת המחלקה חוקי, או לא, זה יתברר בבית הדין ("על השרון", 9.6.1995). איננו משפט תנאי; הפסוקית אם המכרז בו התמנתה מנהלת המחלקה חוקי, או לא היא נושא המשפט. אם מציגה כאן שאלת נקסוס עקיפה שהביטוי הפותח בה מועצם (2.1§). עניין זה בולט ביתר שאת במבצע שסדר המשפטים בו הפוך, "משפט + אם + משפט". המשפט הפותח באם, ייתכן שיהיה מבע תנאי: (7) נצא למסעדה אם תגיעו בזמן, אך אפשר גם שימלא במשפט תפקיד אחר: מושא, נושא, נשוא או לוואי: (8) רצינו לדעת אם תגיעו בזמן; (9) לא ברור אם הביקור יערוך במועד שנקבע; (10) השאלה היא אם הם יצליחו; (11) השאלה אם "אם" היא רק מילת תנאי נידונה כאן. העקרונות הקובעים אם לפנינו תנאי הם סמנטיים תחביריים: (1) הבחנה בקיום תלות ישירה בין שני האיברים שמבטאת אפשרות ו-(2) מעמדה הפונקציונלי של הפסוקית הפותחת באם. כשאפשר להמירה בביטוי פשוט הממלא תפקיד לא תיאורי, אין לפנינו תנאי. הואיל וכאמור,

6. כך גם במקרא, בלשון המשנה ובספר חסידים.

7. בין אלפי משפטי התנאי שקראתי המוצגים על ידי אם, לא מצאתי גם אחד במבנה "אם לא ש", המצוי במקורותינו. ראה אבינרי, עמ' 32; קוגוט, ע"ד, עמ' 280. כך אשר מביא שתי דוגמאות לשימוש זה בעברית חדשה בציינו שהוא נדיר (עמ' 117).

אין הכרח שפסוקית הפותחת באם במבנה "משפט + אם + משפט" תציין תנאי, במבצע מסוג זה לא תמיד יהיה תפקיד הפסוקית ברור מאליו. לעתים מיטשטשת המשמעות, וההבחנה בין תנאי ומבצע אחר קשה ואפילו בלתי אפשרית. במקרים מסוימים גם ההקשר אין בכוחו לסייע להגיע לידי מסקנה ברורה. ולכן משפטים מעין (12) ובעצם מה זה משנה אם קוראים לה ממשלה וליאסר ערפאת נשיא פלשתינ, ואם קוראים למועצה הנבחרת בשם פרלמנט, ואם בוטלו סעיפי האמנה הפלשתינית או רק נמסרו לתיקון? ("הארץ", 12.5.1996); (13) המצב הוא עד כדי כך ברור, שיהיה זה פלא אם נתניהו לא יבין אותו ("הארץ", 27.5.1997), אינם חד-משמעיים, ועל השאלה אם לפנינו מבצע תנאי שתוצאתו שאלה או משפט ייחוד שנושאו פסוקית באקסטרפוזיציה אחורית⁸ לא תמיד אפשר להשיב. המסקנה היא אפוא כי בכל הנוגע למופעי אם בתנאי אפשרי אין מבנה מסומן. (ואילו מבני תנאי בטל פועליים עם אם הם מבנים מסומנים.)

1.3 מבני התנאי

כאמור, הדגם הקלסי הוא רק אחד ממבני התנאי שהעברית עשירה בהם ואשר מיונם מעלה מבנים פשוטים ומורכבים, שהתנאי מוצג בהם באמצעות מילות תנאי מובהקות, אדוורבים, מילות שלילה וצירופי שעבוד, כדלהלן:

א. משפט תנאי פשוט: (1) שביטוי התנאי בו שלול: אלמלא/לולא/אילולא/אם לא/ללא/בלי העזרה שלה, לא הייתי מצליח בבחינה; באין ציפור שיר, גם העורב זמיר. (2) שביטוי התנאי בו אינו שלול: (א) צירוף שהרכבו "(מילת יחס) + בינוני סביל + מילת יחס": תלוי ב/ (ב)כפוף ל/ מותנה ב (הנושא מאושר בכפוף לביצוע שינויים אחדים); (ב) שתיאור התנאי בו הרכבו "מילת יחס + שם עצם" בסמיכות או בסמיכות מפורקת: במקרה/במידת הצורך; במקרה של... נגיע. משפט כזה יכול להיות מורכב, אבל האיבר המשועבד בו לא יהיה קשור לתנאי – דהיינו מבצע התנאי עצמו פשוט. (ג) "x במקום + עבר מורכב": אני במקומך הייתי קונה כרטיס טיסה לארץ כבר עכשיו (בר, תנאי, עמ' 30). במשפטים מטיפוס (2) הבעת התנאי היא למעשה לקסיקלית ולא מבנית.

ב. משפט מורכב שההתניה בו פסוקית משועבדת: (1) עם מילת תנאי מובהקת שמבנהו "אם/לו/אילו/אלמלא (וכיו"ב) + משפט + [אז, הרי (ש), ש] משפט". (2) אסינדרטי: ירצו – יאכלו. (3) עם צירוף פרפוזיציונלי שהרכבו "בסיס שמני + ש" או ר': נעשה זאת בתנאי שתסכימו לכך מראש; במקרה ש'ו' – במידה ש'ו'... נגיע; ובלבד ש'.

ג. משפטי אחרת (לרבות (ש)אם לא כן, (ש)אלמלא כן, וְלֹא): מבנה שיש בו שני משפטים לפחות (מבנהו של כל אחד איננו מוגבל), והשני ברצף פותח באחרת וכיוצא בזה.

8. ראה בר, ייחוד, עמ' 323.

ד. הצעת תנאי משועבדת לשם פועל או לשם עצם: בליכוד עסקו בסוף השבוע גם בניתוחים של מפת ההתמודדות העתידית, אם נתניהו יאלץ להתפטר ("הארץ", 3.2.1997).

ה. מבנה מחובר: "x (=משפט או יסוד) + ו + משפט". מבנה זה במשמעות של תנאי נדיר, ויש להחשיבו תנאי רק כאשר ברור שהוא מבטא אפשרות ולא קביעה או ציווי: ניצחון של האנגלים על ישראל במשחק של היום, והאנגלים עולים למקום השני על חשבון ישראל (הטלוויזיה הישראלית, 27.2.1998).

1.4 גישות לתנאי

בלשנים שנתנו את דעתם לתיאור וניתוח של מבע התנאי עסקו בהיכטיו מנקודות מבט שונות. לדעת סוויט (ב, §2280) "The most important function of the conditional is in sentences of rejected condition" גם יספרטן רואה את משפטי התנאי ראייה דומה (שלילה, עמ' 26–27). השימוש במשפטי תנאי בצורות עבר לא-טמפורלי (preterit), שנועד לסמן משהו בלתי מציאותי או בלתי אפשרי, הוא, לדעתו, השימוש הלא-טמפורלי החשוב ביותר בהן (פילוסופיה, עמ' 265). מנקודת ראות אחרת דן במשפטי תנאי היימן (תנאי-נושא) המנתח אותם כפועל יוצא של חלוקה דיכוטומית של המשפטים לנושא ולנושא.⁹ לדעתו, הצעת התנאי היא נושא, topic (ראה בהמשך). במחקר של דניציגר מנותחים משפטי תנאי (באנגלית) על פי מבנם וצורות הפועל שבהם מנקודת מבט סמנטית-פרגמטית ומבחינת מעמדם בשיח. הגדרת מבעים כמבני תנאי אך ורק משום שעשוי להשתמע מהם תוכן של התניה או משום שניתן לתרגמם כמשפטי תנאי לא הצטמצמה רק למבנים הקלטיים. בהעדר ניתוח מבני מעמיק של הנושא הורחב תחום ההשתרעות של התנאי בעברית (ולא רק בה) הרחק אל מעבר למבנים המובהקים שעל הבעת התנאי בהם אין עוררין. כמעט כל מבע שיכול להשתמע ממנו רמז לתנאי, כל מבע המציין פעולה הקודמת לחברתה, נתפס כתנאי מבחינה סמנטית בלי סייגים של מבנה, והדבר אמור גם במשפטים דוגמת "Come and I will..."¹⁰ בעברית נמנו עם משפטי התנאי גם משפטי זיקה ומשפטים נושאים במבנה "מי ש- + פועל נוטה

9. המונחים העבריים נושא ונושא מקבילים – במידה זו או אחרת, מבחינת תוכנם – לזוגות המונחים האלה: background/, topic/comment, theme/rheme, subject/predicate, focus/new, given. בדרך כלל אעדיף להשתמש במונחים נושא ונושא, ולפי הצורך יצינו המונחים האחרים בשמותיהם.

10. השווה יספרטן, פילוסופיה, עמ' 314. באתר <http://www.icsi.berkeley.edu/~fillmore/ling220.html> ציין צ' ג' פילמור בין מבני התנאי שמנה באנגלית את "Come here and I'll give you a kiss". השווה גם היימן, פרוטזיס, עמ' 217–218; קניג, עמ' 234. לדעת בולינגר (עמ' 174): "Conditions such as these, without an explicit if or other conditional :subordinator, are about as dependent on intonation as questions are"

(+ משלים) + משפט; ה + בינוני (+ משלים) + משפט" ודומיהם,¹¹ בין השאר, בהסתמך על יספרסן.¹² על הקשר בין משפטי תנאי למשפטי סיבה וזמן עמדו זה מכבר.¹³ עוד יש להזכיר בעניין זה את המשפטים המודליים (מודליות בעניין זה במובן של משאלה), אשר מקבילים למשפטי תנאי חסרים. כל אלה נחשבו (או עדיין נחשבים ונמנים עם) מבעי תנאי (האחרונים, תנאי חסר). אבל מן הצד האחר, משפטים מטיפוס אם ביקרת שם, ודאי נהנית, לאו דווקא נידונו כמשפטי תנאי אמתיים או מובהקים (ראה, למשל, יספרסן, דקדוק, 5, עמ' 377-378).

העיסוק הבלשני במשמעויות ובגוני משמעויות של תנאי חורג אפוא מדיון במבנה או במבנים מסוימים, אבל בלא גדרות של מבנה עלול ניתוח התנאי להיגרר לדיון תחבירי מקיף ולגלוש לחקירת סוגיות כלליות ואולי גם לטשטש במידת-מה את ייחודו של המבע. לפיכך ראוי לנסות לקבוע מהו משפט תנאי של ממש (לעומת משפט שיש בו אמירה כללית, שיכול להשתמע ממנה גם תנאי כלשהו) ולתחום לו סייגים של מבנה. בסיס לדיון ישמש המבנה (המורכב) הקלסי "אם + משפט + משפט" (וגם בסדר הפוך), שהוא המבנה המשמש בלשנים כדונם בתופעת התנאי באופן כללי. העיסוק בשאלות תחביריות אחרות שאין מנוס ממנו בנסיבות האלה, יהיה מצומצם וממוקד ויעשה לשם ניתוח התנאי ולשמו בלבד. הדיון בגבולות התנאי יתבסס על הבחנה בין משפטים שיש בהם תנאי מובהק ובין משפטים שמשמעותם רק נכרכת עם תנאי ויושגת על מיון לפי שני משתנים בסיסיים, מבנה ומשמעות, על אף הבעייתיות שבאפיון מעין זה: שהרי מבנה ומשמעות קשורים זה בזה במהודק, ואין – ולא תוכל להיות – ביניהם הפרדה מלאה (ואולי עובדה זו בולטת במשפטי תנאי מובהקים יותר משהיא בולטת במקומות אחרים). עם זאת, טווח המתאם בין משתנים אלה גדול.¹⁴ בחינת משפטי תנאי תיעשה אפוא לפי אמת המידה של מבנה תנאי¹⁵ ומשמעות תנאי למרות הקושי הבסיסי בהגדרתם. "מבנה תנאי" מוגדר כך: משפט המאופיין על פי רוב (1) בקוניונקציות מיוחדות שהשימוש בהן ואופן הצבתן במשפט קובע יחסי תלות בין חלק אחד לאחר, ו-(2) במבנים מיוחדים של מערכת הזמנים. אף כי הגדרת מבנה התנאי כ"תלות" איננה הגדרה מבנית טהורה, כמובן, ואין היא נקייה מהתייחסות למשמעות, המבנה ספציפי ביותר.

11. פרץ, עמ' 145; בן-אשר, עמ' 109; קוגוט, ע"ד, עמ' 263; בלאו, או ש', עמ' 8.

12. יספרסן, דקדוק, 5, עמ' 366: "A condition is often implied in an adjunct, a relative clause, an infinitive, etc." implied ואין הוא מגדיר במפורש ביטויים אלו כמבני תנאי).

13. בין השאר: פרץ, עמ' 179; קוגוט, ע"ד, עמ' 259, 261-262; טנייר, עמ' 591.

14. על מבנה אחד המשקף כמה משמעויות ראה, למשל, גולדנברג, יחסים תחביריים, עמ' 16: "צירופי-סמיכות עבריים [...] יש ככולם אותו היחס הדקדוקי [...] אף שהם שונים זה מזה במוצא גזירתם התחבירית ובתוכנם הממשי".

15. על מבנה משפטי תנאי ראה בר, ע"ד, עמ' 33-210.

המונח "משמעות תנאי" מכוון להבעת תוכן של עניין שמימושו (או אי-מימושו) הוא תוצאה של מימושו (או אי-מימושו) של עניין אחר. אם נמיין את המשפטים בשפה על פי שני משתנים אלו נמצא (1) משפטים שמבנם מבנה של תנאי ומשמעותם משמעות תנאי; (2) משפטים שמרומוז בהם תנאי כלשהו, שניתוחם והבנתם נכרכו עם משמעויות של תנאי, ומבנם איננו מבנה תנאי; (3) משפטים שמבנם מבנה תנאי הוא, אך אין בהם תלות אמיתית בין איבריהם; (4) משפטים שלא משתמע מהם כל תנאי ואין להם מבנה של תנאי, והם, כמובן, יוצאים מכלל דיוננו. שלוש הקטגוריות הראשונות הן בתחום הדיון, אך משפטים שלהם מבנה תנאי ומשמעות תנאי הם משפטי תנאי מובהקים בהגדרה, ועל כן אין צורך לדון בהם כאן. אבחון אפוא משפטים מהקטגוריה השנייה והשלישית. תחילה אדון בתפקידו התחבירי של התנאי, היינו בשאלה אם התנאי באמת topic, כטענת היימן. אחר כך אעסוק ביחס תנאי: זמן וביחס תנאי: סיבה, במשפטים עם ביטוי של הנחה, במשפטי זיקה ובמבנים מחוברים וזיקתם לתנאי, במשפטים מודליים, ולבסוף בשאלה אם משפטים שמצוין בהם תנאי בעבר הם משפטי תנאי.

2. בין תנאי לנושא, בין תנאי לתיאור

כאמור לעיל, לפי היימן "Conditionals are topics" (Conditional) כאן במשמעות הצעת התנאי). עיון במה שכתבו בלשנים אחדים מלמד משפט התנאי (כאמור, במבנהו הקלסי; בעברית יש גם מבני תנאי פשוטים) הוא, לדעת הרוב, משפט מורכב.¹⁶ הדיון בשאלה אם אמנם ההתניה היא topic מחייב אפוא לקבוע את הזיקה בין המשפטים המרכיבים את משפט התנאי ביחס למבנה המשפט מורכב. העמדת ההתניה והתוצאה של משפט התנאי במבחן ה"עצמאות" מלמדת שאם נשמיט את הצעת התנאי ונשאיר את התוצאה כמשפט לעצמו, הרי משפט תוצאה זה יהיה משפט עצמאי, אבל במשפטים שבהם בתוצאה עבר מורכב, השמטת ההתניה עושה את תוצאת התנאי משפט מודלי ולא היגד אינדיקטיבי, ובמשפטים שבהם בתוצאה "היה + תואר" אין הכרע אם תוצאת התנאי כשהיא לעצמה יוצרת משפט מודלי אם לאו, מפני שצורת העבר והצורה המודלית מזדהות במבנה זה. לעומת זאת אם נשמיט את תוצאת התנאי ממשפט התנאי השלם, תהינה תוצאות המעשה "תלויות אינטונציה": בדרך כלל אין ההתניה מוטעמת במיוחד, ולכן התניה המנותקת מן התוצאה אינה משפט העומד בפני עצמו. רק כאשר היא מודגשת הדגשת יתר היא נעשית משפט עצמאי – מודלי. על כן בעיקרון יש לראות בהתניה משפט המשועבד לתוצאה. משקבענו זאת, יש לבחון את המעמד התחבירי של הצעת התנאי המשועבדת.

16. הגישה של רבין יוצאת דופן: "פסוק-התנאי הוא מקרה-גבול בין המשפט המחובר והמשפט המורכב [...] פסוק-התנאי מורכב משני פסוקים הקשורים זה בזה באותה רמה [...] (עמ' 85).

2.1 שימוש במילת תנאי שלא בתנאי אלא לביטוי ספק

היימן טוען ש-*if-clauses* באנגלית ממלאים תפקיד של *topic* מאחר שכמוהו הם בגדר נתון. להוכחת דבריו הוא משתמש בנימוקים מורפולוגיים ומביא דוגמאות משפות שבהן (א) סימון התנאי יהיה זהה לציון הנושא; (ב) שניהם יהיו זהים עם קטגוריית השאלה; (ג) ציון התנאי והנושא יהיו מובחנים, אבל האחד יוכל להמיר את האחר. הקביעה שהתנאי הוא בגדר נתון נסמכת על הנחת מוצא שגם לנושא במשפט וגם לתנאי יש ערך של אמת. ואולם אין די בהנחה שלשני מבעים יש ערך של אמת כדי להפוך אותם אוטומטית למשתייכים לאותה קטגוריה. יתר על כן, אם יש בשפה מבע שכל כולו ספק, הרי הוא הצעת תנאי. מעצם הגדרת ההתניה כאפשרות קשה להניח שהיא יכולה להיחשב בצורה כלשהי כנתון במשפט, בהתייחס להגדרת הנתון כמידע הידוע.¹⁷ גם דמיון מבני איננו מעיד בהכרח על זהות רכיביו: כידוע, מבנה אחד יכול לייצג משמעויות שונות ומוצא שונה של איברי המבע (ראה הערה 14). גם בעברית מילת התנאי מסמנת נושא או שאלה: הרי אם היא חלק ממילת השאלה במבעי שאלה ישירה (האם) ומציינת גם שאלה עקיפה. הִיש בכך כדי להפוך משפטים כאלה למשפטי תנאי? התשובה לכך שלילית, מאחר שאותם משפטים גם נעדרים משמעות תנאי מצד תוכנם וגם משמשים בתפקידים לא אדוורביאליים במשפט שהם כלולים בו. אם משמשת להצגת בידוד במבנה ייחוד במשפטים כמו (14) אם מדברים על פלוני, הרי נפגשתי עמו אתמול וכיוצא בזה, אך אין היא מציגה בו תנאי על אף הזהות המבנית, והמשפט כולו – אין תלות בין חלקיו. למעשה המשפט הנ"ל שווה ערך למשפט מעין (ב) אשר לפלוני, נפגשתי אתו אתמול או ומה שנוגע לפלוני / ומה ששייך לפלוני / בקשר לפלוני נפגשתי אתו אתמול. ההקבלה של אם כאן היא לבאשר ל- ולמה ש-, שני ביטויים "ממוצא" אקוזיבי-אדוורביאלי, והשימוש בה מקביל לשימוש בהם. אפשר להניח שמבע עם אם לציון ייחוד התפתח ממבני

17. גם אקסטוקה (עמ' 342) איננה מקבלת את קביעת היימן שהתניה היא נתון (אם כי נקודת המוצא שלה דומה לשלו). בפרק שכותרתו "Conditionals are not givens" אקסטוקה אומרת שחשיבות מאמרו של היימן היא בכריכת העיון בתנאי כמושג *topic*. אבל לדעתה, הניתוח של היימן איננו הולם משפטי תנאי מפני שהוא לא התייחס די הצורך לשני גורמים חשובים במבע: ההקשר הקודם וגישת הדובר. לדעתה (עמ' 347) ההתניה קשורה ל-*contrastive topics* ולא ל-*thematic topics*, הבחנה שהיימן מתנגד לה. המושג הראשון פירושו באשר ל- x – כאשר x יכול להיות המידע החדש. המושג השני פירושו בדברנו על x – ובמקרה זה x חייב להיות המידע הישן. קביעה זו בעייתית, משום שבהקשר אשר בו "באשר ל- x " הוא פתיחה – x הוא תמיד "המידע הישן" שההמשך חוזר אליו. לפי היימן כל *topic* הוא בבחינת מידע ישן, ידע קודם שהדובר והשומע חולקים ביניהם. פורד ותומפסון מקבלות את גישתו של היימן ואף קובעות שהמידע בהתניה מתייחס לשיח הקודם לו באחת מארבע דרכים אפשריות (עמ' 361).

תנאי כמו אם מדברים על פלוני, אני רוצה לומר שנפגשתי אתו אתמול, כאשר הגלגול למבנה ייחוד אירע בדרך של דילוג על שלב הבעת התוצאה. מבני ייחוד כאלה, גם אם מלכתחילה היו חלק ממבני תנאי ראשוניים, אינם מציינים עוד תנאי בגלגולם הנוכחי. במשפטים מטיפוס (15) ספק אם נגיע בזמן, (16) לא ידוע אם נגיע בזמן, (17) לא חשוב אם נגיע בזמן, חלק המשפט שפותח באם הוא הנושא, אבל אין בזאת כדי להפוך את הנושא למשפט תנאי. מעניין וחשוב לציין כי בשני המשפטים האחרונים השימוש במילת התנאי להצעת הנושא קיים רק במבנה המביע שלילה. במבני החיובי המנוגד (ידוע שנגיע בזמן, חשוב שנגיע בזמן) ש' תמיר את אם, אבל הפונקציה של המשפט הצמוד לא תשתנה, והוא יישאר נושא המשפט. עובדה זו איננה מקרית כל עיקר. שלושת המשפטים לעיל מביעים ספק ואי-ודאות: נגיע בזמן או לא נגיע בזמן, דבר זה מוטל בספק. אין כאן תנאי, אפילו לא תנאי כביכול.¹⁸ עם היעלמות הספק נעלמת גם מילת התנאי כקוניונקציה של שעבוד, ובמקומה באה ש' להנחת הוודאות. הוא הדין למשפטים (18) לא ידעתי שתבוא אליי, (19) לא ידעתי אם תבוא אליי. בשני המקרים הפסוק המשועבד ממלא תפקיד מושאי. במשפט הראשון מדובר בעניין של ודאי: באת אליי, ואני לא ידעתי. במשפט השני מדובר בעניין שקיומו מוטל בספק: באת או לא באת, ואני לא ידעתי. השימוש במילת תנאי לביטוי ספק איננו הופך את מבע השאלה למבע של תנאי.¹⁹ במשפטי אם המציינים שאלה עקיפה הביטוי הפותח מועצם בעיקרו, כנוצר לעיל, וממילא יוכל למלא כל תפקיד שמני (נושא, מושא, נושא או לוואי). בעברית כבכמה שפות אותה המילית משמשת הן להצעת תנאי הן להצגת שאלה עקיפה. בלשונות אחרות משמשות לשני העניינים מיליות שונות (כבאנגלית: whether ו־if). נסכם אפוא: מילת תנאי אינה הופכת את המבע הצמוד לה בהכרח למשפט תנאי.

2.2 הנושא במשפט

הדיון בשאלה אם התנאי הוא topic מחייב גם התייחסות ממוקדת להגדרת הנושא והצגת כמה גישות יסוד בעניין זה. קביעת הנושא במשפט והגדרת היחס בינו ובין הנושא מתבססות על הגדרות סמנטיות, על מבנה ועל שימוש במונחים שונים להבעת אותו הדבר עצמו מזווית ראייה שונה במקצת או שונה

18. ראה קוגוט, פסוקי התוכן, עמ' 109.

19. קוגוט (ע"ד, עמ' 330) מגיע לאותה מסקנה ("אם" פותחת לעתים קרובות פסוק המשועבד לפועל שעניינו אמירה, ידיעה, חשיבה, ראייה וכד") אבל נימוקו "לא ייתכן משפט תנאי, שהסיפה שלו זמנה עבר [...] והרישה שלו זמנה עתיד" איננו עומד במבחן המציאות של הנוהג בעברית החדשה, שמוצאים בה דווקא משפטים כמו אם נפסיד לא קרה כלום (ראה בר, ע"ד, עמ' 226; בר, ביטוי, עמ' 61–69). קנה המידה לבחינה של משפטים כאלה צריך להיות הפונקציה של הצירוף הפותח באם (מעמדו התחבירי) ומשמעותו (קיום תלות).

כביכול.²⁰ כל ההגדרות חוץ מההגדרה של דאנש יש להן צד סמנטי מהותי. ההבחנה בין תַּמָּה וְרַמָּה (או בשמותיהם האחרים, נושא ונושא פסיכולוגיים, או

20. הגישות הבסיסיות ליחס נושא: נושא מגדירות שני רעיונות עיקריים שביסוד המחשבה והדיבור; הנושא הוא מה שחושבים עליו, והנושא – מה שנאמר בנוגע לכך; ראה סוויט, א, § 42; מתזויס, עמ' 81. לפי מתזויס, בבלשנות האירופית ההכרה בשני יסודות אלה מקורה בווייל (1855) ואחריו וגנר (1855), גבלנץ (1891) ופאול (1920). גם בלאו (תוארי פועל, עמ' 330) מציג גישה דומה. קשיים בהתמודדות עם מבנים מסוימים הולידו את המונחים נושא ונושא לוגיים, נושא ונושא פסיכולוגיים ואחרים (ראה בהמשך). יספרסן (פילוסופיה, עמ' 145 ואילך) מצר על הבלבול בשימוש במונחים נושא לוגי, נושא פסיכולוגי ומציע להשתמש במונחים נושא ונושא בלבד, subject ו-predicate, במובנם הדקדוקי ובלא תוספות. הנושא הוא החלק הידוע והנושא – היסוד החדש. המידע החדש לא תמיד נכלל בפרדיקט, אבל הוא תמיד אינהרנטי בקשר שבין שני איברי הנקסוס. על הבלבול הטרימינולוגי בשימוש במונחים המקבילים לנושא ונושא באנגלית כותב גם דאהל, עמ' 2. ההיזקקות למונחים נוספים הניעה את הוקט (עמ' 201) להגדרת הצמד topic (זה שנאמר עליו משהו) ו-comment (מה שנאמר לגבי) כדלהלן: "The most general characterization of predicative constructions is suggested by the terms 'topic' and 'comment'; 'the speaker announces a topic and then says something about it'. עוד הוא אומר שבאנגלית ובלשנות הקרובה לה יש זהות, בדרך כלל, בין ה-topic וה-comment ל-subject ול-predicate. כדוגמה לשוניות topic/subject מביא הוקט משפט ייחוד המקביל למשפט "הספר החדש לא קראתי אותו עדיין" וקובע שה-topic שלו הוא המושא של המשפט לא קראתי..., בעוד שה-subject שלו הוא אני. ניתוח של המשפט כמשפט ייחוד היה מיתר את הצורך בדיכוטומיה הנוכרת. הגדרה מבנית מביא דאנש (עמ' 226), אשר אומר שהנושא כקטגוריה דקדוקית יכול להיקבע במישור הדקדוקי בלבד, בהיותו אותו יסוד של המשפט שאיננו תלוי בשום יסוד אחר. נקודת המבט של ארגון הטקסט ומבנה האינפורמציה משמשת את האלידיי להצגת שני זוגות של מושגים במקביל: (1) תַּמָּה/רַמָּה: "being in fact realized by the sequence of elements within the clause", ו-(2) נתון/חידוש, הסדרה הלא מסומנת: "the realization is in terms of tonic and this sequence is far from obligatory" (עמ' 205). אף ששני זוגות המושגים מתייחסים לפונקציות טקסטואליות, יש ביניהם הבדל: נתון/חידוש הם המונחים מנקודת המבט של ארגון יחידת האינפורמציה, ותַּמָּה/רַמָּה – מנקודת המבט של מבנה המשפט (שם, עמ' 211). "The difference can perhaps be best summarized by the observation that, while 'given' means 'what you were talking about' (or 'what I was talking about before'), theme means 'what I am talking about' (or 'what I am talking about now') (שם, עמ' 212). אף ששני הזוגות מתייחסים לפונקציות טקסטואליות, יש ביניהם הבדל. "נתון" הוא נקודת מגע עם הידוע ו"תימה" הוא הכותרת לנאמר (האלידיי, מבנה, עמ' 163). אצל רוזן (עמ' 88–90) הגדרת הנושא איננה אחידה. הוא טוען ש"עוול נעשה למחשבה הבלשנית הבהירה על ידי אלה שטענו לטובת תפיסה מעורפלת למדאי של מושג 'הנושא', מושג שיוכל להתבסס פעם על קריטריון כזה ופעם על קריטריון אחר, באופן שאם מתגלה במשפט מן המשפטים מרכיב המתאים לכל הקריטריונים האפשריים ביחד של הגדרות-נושא, יהיה מרכיב זה מין 'נושא לכל דבר'". רוזן מבחין שם בין (א) "הנושא המבצע" (אגנס), שהוא "שם-העצם המסמן את הישות הפעילה (אם יש

comment ו־topic) ובין subject ו־predicate כמושגים נבדלים מתבססת על הנחת היסוד שיש אלמנט במשפט שעליו הוא נסב, שלא תמיד צורתו המבנית תהיה צורת הנושא. בכך מתבטאת גישה פונקציונלית שמנתחת את המשפט מהיבט של (1) פונקציה תקשורתית, מבנה המסר, מה שרצה הדובר לומר מבחינת חשיבותו, מה שהמשפט נסב עליו לעומת (2) צורת הביטוי שלו, שהיא הפונקציה הדקדוקית־תחבירית המבנית. וכך נמצא שהמשפטים מנותחים בה בעת לפי שני זוגות של מונחים: תָּמָה וְרָמָה (או המקבילים להם) מצד אחד, subject ו־predicate מן הצד האחר. אף שהעיקרון ביסוד ההבחנה הזאת ברור, הלא הוא ההתייחסות למה שנאמר לעומת אופן האמירה, תוכן לעומת צורה (מבנה), אין הוא פשוט כל עיקר כשבאים לדון בעניין זה, מפני שאין למשפט קיום אלא כפונקציה תקשורתית, היא מבנה אשר יהא. לפונקציה הדקדוקית אין קיום כשהיא לעצמה אלא כאשר היא מוסרת מידע הערוך בצורה המתאימה ללשון שהוא נמסר בה. ההבחנה הבלשנית בין הפונקציה התקשורתית לדקדוקית־תחבירית בעייתית מיסודה לא רק מפני שהתוכן והצורה כרוכים זה בזה אלא בעיקר מסיבות לוגיות־מתודולוגיות, שהרי התפיסה המתבססת על הנחת יסוד של חשיבות היסודות התוכניים במשפט (שלפיה מבחינים בין מה שהדובר "רוצה לומר", התוכן ה"עיקרי" של המשפט, התָּמָה, ומה שנאמר עליו, הֶרְמָה) חופפת במידה רבה את ההבחנות המתמייחסות לתוכן ולצורה כאחד בלא הפרדה, הבחנות שמשמשים בהן צמד המונחים subject ו־predicate. גם המנתחים את המשפטים לפי מבנה המסר לחוד והמבנה הדקדוקי לחוד אינם יכולים

כזאת!) באירוע, אם נתפס משפט כיחידת הבעה המציגה אירוע (הפונקציה התחבירית הביצועית)"; (ב) "הנושא־של־תוכן" או 'הנושא הלוגי' (topic, thème) "הוא ניכר כחלק־משפט [...] המציג את המושג או העניין שלגביו נמסר המסר של המשפט, אם נתפס משפט כיחידת הבעה המוסרת מסר (הפונקציה התחבירית המידעית או התקשורתית)"; (ג) "הנושא הדקדוקי" (סובייקט) ניכר כשם־העצם שהוא (תהא אשר תהא הישות המסומנת בו) המשתלב ביחסים הדקדוקיים של המשפט (כגון הופעתו של הנושא הדקדוקי ביחסת הנומינאטיוס [...]), אם נתפס המשפט כמערכת יחסים פורמאליים או כ'דגם' (הפונקציה התחבירית הדקדוקית)". הנושא הפסיכולוגי הוא, אליבא דרוזן, "נושא דקדוקי שאינו ביחסת הנומינאטיוס". לעומת כל אלה, שולל אורנן (המשפט, עמ' 13–18) לחלוטין הגדרות שיש בהן מרכיבים של משמעות ("כל ההגדרות האלה ובכללן הגדרותיו של יספרסן, הן בגדר המשמעות", ובכך "גולשים בהן לתחום 'העולם' ולא עוסקים בהן בתחום המסגרות התחביריות"); הוא מציע מה שהוא מכנה "הגדרה אופרטיבית" (ראה שם). ציומסקי (עמ' 221 הערה 32) מנצל את השניות subject/topic להבחנה בין שטח לעומק. לדעתו, topic/comment הוא היחס של מבנה השטח ו־subject/predicate – של מבנה העומק. גם לדעתו, לרוב יש זהות בין ה־topic ל־subject. ראה עוד: אלפרסון־קטל בחלק השני, דיון מנקודת מבט היסטוריוגרפית; זנרמן; גולדנברג, משפטים מבוקעים, בייחוד הערות 1–3 (=מחקרים, עמ' 116); גולדנברג, מקור טאוטולוגי, הערה 3 (=מחקרים, עמ' 67). דיון שהדגש בו על משפטים שמניים במקרא ראה אצל צבי מבוא וכן בעמ' 173.

שלא להדגיש שבמרבית המקרים התמה או ה־topic זהים לנושא והרמה מקבל את צורתו הדקדוקית של הנשוא. אין זה מקרה, כמוכן, בגלל הדמיון מלכתחילה של ההגדרות מכל זווית שנתבונן בהן.²¹ יש בעייתיות מתודולוגית בשימוש במערכת מונחים כפולה למושגים שיש ביניהם חפיפה רבה. יתר על כן, בחינת מבנים של ייחוד ומשפטים מבוקעים מלמדת כי הלשון משתמשת באמצעים שונים לקביעת תפקידיהם של מילים וצירופים במבצע על ידי הסבות מתאימות, ובסופו של דבר, מה שמוסב לנושא יש לו צורה של נושא, ומה שמוסב לנשוא יש לו צורה או הטעמה של נושא: "It is probably true of most languages that a vocal stress is laid on the word or words which function as predicate, while the subject is correspondingly unstressed" (גרדינר, עמ' 271). לפיכך אני מעדיפה להתבסס על גישתו של יספרסן בנוגע לנושא ולנשוא ושימוש המושגי בהם, כלומר על עקרון הידוע לעומת החידוש בהצבת איברי הנקסוס. הקביעה "conditionals are topics" איננה משתבצת בהגדרה זו, ולדעתי אף איננה עולה בקנה אחד עם התפיסה האחרת. לא נראה שיש יחס פרדיקטיבי בין ההתניה והתוצאה, כפי שאפשר לכאורה להתרשם מן ההצעה להגדיר את ההתניה כ־topic (הרי topic הוא מושג תחבירי מובהק). אף קשה לקבל שבמשפט במבנה "אם + משפט + משפט" אפשר לומר שההתניה, שכאמור לעיל, היא מבע שמיסודו מציין ספק, היא הנתון, כל שכן כאשר מדובר במבנים שההתניה בהם מוסגרת או במשפטי תנאי שהתוצאה קודמת לה. אין כל סיבה להניח שהצעת התנאי היא המידע הידוע ביחס למסר הכללי של המשפט. מבחינה לוגית יש סבירות לא קטנה שההפך הוא הנכון, ומכל מקום וודאי שלהטעמה הכללית של המשפט ולתוכנה של התוצאה יש חלק חשוב בקביעה מה הנתון במשפט, מהו המידע הידוע (הקשיים האלה באים לידי ביטוי בניסוחיה של דנצינגר, עמ' 134-137). לעיל ראינו שהתוצאה עומדת בפני עצמה, שההתניה משועבדת לה ואיננה עומדת בפני עצמה ושאין זה ראוי להגדירה כ־topic. ואכן, בחינת מהות היחס בין ההתניה לתוצאה מלמדת שהיחס ביניהן איננו פרדיקטיבי אלא אדורביאלי.

2.3 מעמדו האדורביאלי של התנאי

ייחודו של היחס האדורביאלי הוא מורכבותו לא כ־יחס בין שני איברים, אלא בין איבר כלשהו [...] לבין ביטוי פרידיקטיבי (או גלגוליו), כשהוא מתייחס עם זאת במפורש אל אחד ממרכיבי הביטוי הפרידיקטיבי" (גולדנברג, יחסים תחביריים, עמ' 17). ההתניה היא באמת תיאור המתייחס למבצע פרדיקטיבי שלם, היינו תיאור

21. למעשה, השימוש בתמה, רמה וכדומה נתקבל מסיבות מעשיות מאחר שהמונחים נושא ונשוא הוצאו מהגדרתם ונעשה בהם שימוש מכני (למרות כל החסרונות שבכך) – כדי למנוע אי הבנות. הערת פרופ' גדעון גולדנברג.

במשפט מורכב (כאמור לעיל, במבנה הקלטי, כשההתניה היא משפט שלם).²² בין ההתניה לתוצאה יש זיקה של מְתָאר לְמשפט, ואם נמיר את ההתניה בתיאור אחר כלשהו, היחס הבסיסי בין שני חלקיו של המשפט ומבנהו לא ישתנו: ההמרה משנה את התוכן (מתיאור של תנאי לתיאור כלשהו), אך לא את היחס התחבירי הבסיסי בין איברי המשפט. גישתו הבסיסית של היימן מלמדת על תפישה דיכוטומית של מבנה המשפט. התייחסות זו, המאפיינת את היימן ואחרים ואשר שורשיה קדומים איננה מעידה דווקא על עידון תאורטי אלא על דלדול. הרי החלוקה הבינרית היא, כידוע, החלוקה הפשוטה ביותר האפשרית. מבחינה בלשנית משמעות החלוקה לשניים בנסיבות האלה היא התעלמות מהיחס האדוורביאלי. בעניין זה רואה גולדנברג חלק משאלת המרכזיות של שלושה יחסי יסוד תחביריים בתורת התחביר (שם, עמ' 7): "עיקר חשוב בתפיסת התחביר הוא ההכרה בשלושה יחסים [...] דקדוקיים שבהם מתמצים כל הקשרים התחביריים: יחס פרידיקטיבי, יחס אטריבוטיבי (לוואי) ויחס 'אוביקטיבי' [להלן – אדוורביאלי]"; "קיימים במשפט רק שלושת היחסים הללו, ואילו הרחבתו של המשפט אפשרית רק על ידי חזרה על אותם סוגי-יחס עצמם" (שם, עמ' 9). התייחסות למבנה המשפט בהקשר זה לא מצד היחסים התחביריים כולם המיוצגים בו אלא מן ההיבט היחיד של היחס הפרדיקטיבי, כאל מבנה דיכוטומי, משמעותה אפוא התעלמות מן התפקיד ומן החשיבות שיש ליחס האדוורביאלי במבנה המשפט וממילא עשויה גישה כזאת שלא להציג תפקידים אדוורביאליים כשווי ערך ליחס הנושאי. בייחוד הדברים אמורים במשפטים מורכבים, שפסקיות התיאור שלהם, ובמיוחד אלה המוצבות בראש המשפט, ינותחו כאילו שימשו תמיד בתפקיד נושאי. בניתוח כזה של מבע מורכב שלם שיש בו תיאור נשללת למעשה מראש האפשרות להכיר שהתיאור מבטא יחס תחבירי שווה ערך ליחסים האחרים. ואולם יש להדגיש שגם לולא הייתה מקפחת את היחס האדוורביאלי, הייתה הגדרת ההתניה כ־topic לא נכונה. אמנם אפשר, כמובן, לטעון שלפי שיטת הניתוח על פי מערכת מושגים כפולה יכול חלק תחבירי להיות תיאור ועם זאת להיות מוגדר גם כ־topic, ולכאורה לא תהיה בזה סתירה בגלל מישורי ההתייחסות השונים של הניתוח. אולם, לדעתי, ניתוח כזה לא יהיה מדויק לא רק מפני שהזיהוי topic-נושא במישור המידע חופף במידה רבה גם על פי גישה זו, אלא בגלל השימוש בתכונות מורפולוגיות מובהקות (תכונות ממישור המבנה) להגדרה של topic. טופיקליזציה אמיתית של אדוורביאל הופכת אותו, למעשה, לנושא במבנה של ייחוד, בדרך כלל בהשמטת מילת היחס הקודמת לו: (20) "בואי

22. לעומת זאת, רבין (עמ' 85) סבור ש"פסוק התנאי הוא מקרה-גבול בין המשפט המחובר והמשפט המורכב. היו שראו בו פסוק אדוורביאלי, אבל כבר הוכח שאין הדבר כך". רבין לא ציין בידי מי או מתי.

ניפגש בקפולסקי. קפולסקי? יהיו שם הרבה אנשים" (עיריית לינור, שתי שלגיות, תל-אביב 1993, עמ' 285).

2.4 תנאי תמטי

יוצאים מכלל הגדרת היחס התניה: תוצאה – יחס אדורביאלי שני טיפוסי משפטים בעברית: (1) "אם x [זה] סימן ש-y". זה מבנה שכוח למדיי, בעיקר בלשון הדיבור, ואופייני למשפט תנאי שהתוצאה שלו מסקנה (ראה השיר של יוסי גמזו, "סימן שאתה צעיר"²³). במבעים אלו הצגת היחס הלוגי מהופכת. במקום שהתניה (או ביתר דיוק: סיבה) תוליד תוצאה כבתנאי רגיל, תוצאה היא שמוצגת כתנאי; מימושה הוא יסוד המסקנה שקיימת לכך סיבה. המצב הרגיל: אם אתה צעיר אתה אולי הולך בטל. היפוכו במבנה "אם x [זה] סימן ש-y" בשיר: ואם [...] אתה אולי הולך בטל [...]. זה סימן שאתה צעיר. המבע " [זה] סימן ש-y" הוא תלוי הקשר; אין הוא עומד בפני עצמו אלא נשען על משהו אחר שמחוץ לו, בדרך כלל התניה. סימן ש-, ביטוי מפרש, הוא סינטגמה המציינת מסקנה; הוא והמבע הצמוד לו מבטאים היסק, שהוא נשוא משפט התוצאה. תוצאת תנאי שיש בה סימן ש- ההתניה שלה היא אפוא תמטית במובהק, משום שמשפט התוצאה עצמו יכול להיות חסר נושא, אם אין בו כינוי: [...] ואם הוא אומר סימן שהוא יודע (ולא: זה סימן שהוא יודע). תוכן משפט התנאי במשפטי סימן ש- הוא שנתפס כתימה. (2) נושא פסוקית התוצאה (כינוי רמז) אפודיטיבי להתניה. זה המצב במשפטי סימן ש- שבתוצאתם יש כינוי רמז ובשרשרת המשפטים הבאה: (21) אם הוא [הבן] נושא לו איזו כלבתא צעירה, הרי זה משום שהוא מבקש לו רעיה בדמות אימו [...]. אם הוא לא מתחתן בכלל, כי אז זה בגלל שהוא נשאר אינפנטילי [...], ואם הוא מקדים להינשא, זה בגלל שהוא מזדרז לברוח מהבית ("יריעות אחרונות", 21.6.1995). מבנה כזה מזכיר ייחוד מפני שהכינוי, נושא משפט התוצאה (הנשוא הוא הפסוקית המשועברת), רומז להתניה. ואולם יודגש שאין בעצם הרבר שההתניה באלה תמטית כדי להפוך את הבעת התנאי לתמטית באופן עקרוני. התמטיזציה של התנאי באלה אינה מלמדת שההתניה היא תמה. מבנים אלו הם בגדר היוצא מן הכלל.

3. היחס תנאי: זמן

בלשנים עבריים מייחסים משמעות תנאי למשפטי זמן.²⁴ קרבת המשמעות בין ביטוי הזמן ובין התנאי מובנת מאליה: התנאי תלוי בזמן ואין לו משמעות קיום אלא בזמן כלשהו, שלא כביטויי סיבה, למשל, או תיאור אופן, שקיומם איננו פונקציה של זמן

23. התפרסם בסימן שאתה צעיר: מבחר להיטי יוסי גמזו, תל-אביב 1972.

24. אור תחביר, עמ' 156; בנדויד, עמ' 612-613; סגל, עמ' 201; פרץ, עמ' 179-180; קוגוט, ע"ד, עמ' 259-260.

אלא של נסיבות. הגורם לעניין מסוים ונסיבותיו תלויים במהויות חוץ-לשוניות ולא דווקא במועד האירוע. לעומת זאת התלות הקיימת בין התנאי לזמן קובעת קרבה מיידית ביניהם. תנאי שפתוח למימוש אמור להתגשם בעתיד, הקרוב או הרחוק. לכן משפטי זמן המכוונים לעתיד כמו כאשר אקבל את המכתב אשיב לכם יש בהם יסוד כלשהו של תנאי משום שעניינים שאמורים להתקיים בעתיד מידת קיומם לעולם מוטלת בספק; בתיאור של פעולות מבטא העתיד את המסופק והבלתי מוחלט לעומת העבר המציין את מה שכבר אירע. לעומת המשפט הקודם משפט כמו אם אקבל את המכתב אשיב לכם הוא משפט תנאי מובהק. ההבדל בין שני המשפטים מתבטא בקונוונקציה בלבד, אבל די בעובדה זו כדי להכיר שהמשפט הראשון, על אף אי-הוודאות שמקופלת בו יש בו הנחה של קיום, ואילו המשפט השני, שהספק בו עיקר, כוונתו מתן ביטוי לאפשרות שדבר-מה יתרחש.²⁵ גם התבוננות בפונקציה שממלא בלשון התנאי האפשרי בעבר (ראה בהמשך) מלמדת שהקשר תנאי-זמן²⁶ הדוק כל כך עד שמבטי תנאי כאלה משמשים אולי להבעת זמן (וגם סיבה, ראה להלן) יותר מאשר לביטוי של תנאי אמתי, אבל לא להפך, ופסוקיות עם קונוונקציות של זמן (וסיבה) אינן מבטאות תנאי. על ההבדל בין התנאי לזמן בעברית בת זמננו יעיד המבנה שבו צמודות זו לזו קונוונקציות התנאי והזמן, והוא פותח במילים אם וכאשר;²⁷ בסדר המילים קודמת תמיד אם לכאשר. אילו היה הצירוף מכוון רק להבעה של זמן לא הייתה אם מופיעה בראשו: הצבת מילת התנאי ראשונה בין רכיביו מלמדת שהוא מבע של תנאי. אף אין ספק שלצורך ביטוי תנאי בעתיד די במילת התנאי בלא קונוונקציה נוספת של זמן. נראה שמילת הזמן באה להוסיף לביטוי התנאי את הנחת הוודאות שבה. בכך מיתוסף למבע תנאי מסוג זה האלמנט החסר במשפטי התנאי הרגילים – הנחה בסיסית של קיום, והמשפט מביע גם את האפשרות וגם את הנחת מימושה – ובזאת משפט הפותח באם וכאשר נבדל ממשפט תנאי אחר. לסיכום: עקרונית משפטי זמן אינם צריכים להיחשב מצייני תנאי, אלא אם כן ימצאו משפטים שבהם ביטוי הזמן ניתן להמרה במילת תנאי ולא בביטוי מקביל של זמן.²⁸

25. כך גם באנגלית; השווה, למשל, באורמן, עמ' 300: "uncertain future antecedents are introduced with *if* and certain with *when*"; יספרסן, דקדוק, 5, עמ' 366; אקסטוקה, עמ' 344-345 (לעומת זאת, בהולנדית משמשת *als*, בין השאר, גם לציון תנאי וגם לביטוי זמן).
 26. בגעז, למשל, המילית *sobä* (=כאשר) מציינת זמן; בהצטרף אליה היסוד השולל *akko* משמש הצירוף *sobä akko* להצגת תנאי בטל.
 27. ראה גם קרוירק ואחרים, עמ' 1092, הערה b.
 28. בקורפוס שבדקתי לא היו דוגמאות כאלה. בן-אשר (עמ' 116) הביא דוגמה משנת 1963, גם כאשר נניח, כי אדנאאר מייצג גרמניה אחרת, עדיין אינו נובע מזה כי קיימת גרמניה אחרת ("מן היסוד", 1.8.1963), שבה כאשר הציגה תנאי, לדעתו. נראה שלעניין משפט זה הצדק עמו.

4. היחס תנאי: סיבה

במשפט המכיל תיאור סיבה יש יחס של תלות לוגית בין תוכן תיאור הסיבה לתוכן התוצאה; שלא כמשפטי תנאי, היחס הסמנטי בין המבעים הוא הקובע ולא עצם התלות ביניהם. את העובדה שמבנה תנאי יכול להביע סיבה כבר ציינתי לעיל (טארסקי, עמ' 22; יספרסן, דקדוק, 5, עמ' 377-378: "Similarly the reason for a fact is given in this form") אם כן, הקרבה בין התנאי לסיבה²⁹ גוררת מבני תנאי הניתנים להמרה במבעי סיבה אך לא להפך. יספרסן קורא למבני תנאי כאלה "Pseudo-condition", תנאי-כביכול; בכך מובחנים מבני תנאי היכולים לשמש שלא להבעת תנאי ממשפטי תנאי מובהקים. "זיקה הגיונית בין משפטי-תנאי ומשפטי-סיבה", שהיא סיבת "מציאותם של ביטויי פתיחה משותפים לשניהם" כמו כי במקרא נידונה גם על ידי קוגוט (ע"ד, עמ' 261-262). אמנם הוא מתלבט אם להוראת כיוון ש- בלשון חכמים יש גם משמעות תנאי, אבל ביחס למשפטים מסוימים מספר חסידים הוא סבור ש"ניתן לחוש, שהכותב משתמש בכיוון ש... בהוראת 'אם'" (שם). ואולם למרות הקרבה בין מבעי סיבה למבעי תנאי, ברור שיש הבדל ביניהם, והוא כהבדל המשמעות שבין מבע הזמן למבע התנאי. היינו מהות התנאי היא ביטוי הספק והאפשרות, ואילו יסודו של תיאור הסיבה הוא הסבר הוודאי. נתבונן במשפטים האלה: (22) דני לא יבוא אם ירד גשם מחר; (23) דני לא יבוא, מפני שירד גשם מחר. המשפט הראשון משאיר על כנה את אפשרות בואו של דני; אין יודעים אם יבוא או לא יבוא, בואו נתון לחסדי שמים. המשפט השני, אף על פי שהוא מתייחס לעתיד (המסופק, כידוע, בהגדרה), מניח הנחת ודאי של התגשמות. במשפט זה מובן מאליו למוען ולנמען שהמשפט דני לא יבוא מושגת על ההנחה, הוודאית מבחינת האומר, שמחר ירד גשם, בין שתסתבר כנכונה עובדתית ובין לא.³⁰ ההבחנה בין משפטים שיש בהם תיאור סיבה ובין אחרים שיש בהם הבעת תנאי מבוססת אפוא על הנחת קיום לעומת הטלת ספק. כעיקרון משפטים עם ביטויי סיבה אינם מציגים תנאי בעברית בת זמננו (אלא אם כן ביטוי הסיבה יהיה ניתן להמרה במילת תנאי ולא בביטוי סיבה אחר). בקורפוס שבדקתי הייתה דוגמה אחת מסופקת לשימוש בכי להצגת תנאי, וגם בה ביטוי זה הוא שיבוץ מקראי: (24) כי תצא למלחמה [כותרת; ומתחתיה כותרת משנה שהיא המשך המשפט] ייאסרו סיקור, צילום ודיווח הזרעים יאוש ומעוודים בכינות וחסירה מאתרים כגון בתי-קברות, בתי-חולים, המכון הפתולוגי וכיו"ב ("דבר ראשון", 7.3.1996).

29. על דמיון בחופעות במבני תנאי ובמבני סיבה ראה לבנת.

30. השווה טנייר, עמ' 591.

5. משפטים שבהם ביטוי של הנחה

לעניין גבולות התנאי שייכים גם משפטים אשר בהם מובעת הנחה: המילה הנחה משמשת בהם כגרעין של אדוורב, כשלפניה מילת היחס ב' וצמוד אליה משפט לזואי (תוכן) משועבד: (25) בהנחה שיש בורא לעולם, הכדורגל הוא ההוכחה הוודאית לכך שיש לו חוש הומור מפותח ("מעריב", 18.6.2000); (26) נקבע פגישה נוספת ליום שלישי הקרוב בהנחה שכולנו נהיה פנויים באותו יום. משתמשים גם בפועל הניח: (27) נניח שכל הסידורים הטכניים יסתיימו עד סוף השבוע; הצעדים הבאים מחייבים היערכות שונה. מעצם השימוש בהנחה או בהניח ברור שאין קובעים קביעה. לכן שימוש כזה עשוי להתיר מקום לגלישה לתנאי, שהרי אם אין במשפט קביעה, עשויה להיות לו קרבת הבעה כלשהי לביטוי אפשרות. מן הצד האחר, כאשר כותב או דובר משתמשים בהנחה, הם מאמינים שאכן כך, כנאמר בהנחה, יהיה (שאם לא כן יכלו להשתמש בביטוי מובהק של אפשרות). הנחה שאמנם יש בה ביטוי של הסתייגות לעומת קביעה משקפת ביסודה את ההשערה או הביטחון של אומרה שהדבר שהוא מניח יתקיים. אין בה ציון מפורש ונדאי של אפשרות, שהוא עיקרו של ביטוי התנאי. אולי שינוי משמעות כזה (הנחה ← אפשרות) עשוי להיות מובחן במבע אם בהמשך למשפטים פמשפטים שהובאו לעיל יובא גם היפוכם מנוסח כתנאי: (28) בהנחה שההגהות יסתיימו השבוע, יהיה אפשר להעביר את החומר לדפוס בקרוב, אבל אם לא יסתיימו – נעביר את החומר אחרי החג, אך אין כל ודאות בכך. הרי אפשר בהחלט להביא משפט תנאי של ממש אחרי משפט שמובעת בו הנחה כלשהי דווקא כדי להבליט את אי-הזהות שבין ההנחה לתנאי. יתר על כן, הנחה שמביעה תנאי מצאתי שמציגים אותה עם מילת תנאי מובהקת, כמו למשל: (29) ניתן להסביר את התוצאות של ניסויים אלה אם מניחים שהקרקע של מאדים מכילה תחמוצות של מתכות (ג' שביב, אסטרופיסיקה והחיים מחוץ לכדור הארץ, סדרת אוניברסיטה משודרת, תל-אביב 1983, עמ' 39). אם כן, משפט עם הנחה אין בו קביעה, אבל גם אפשרות של ממש איננו מציין, לדעתי. לכן אני סבורה שאין לכלול אותו עם ביטויי התנאי.

6. משפטי זיקה והקשר שלהם לתנאי

מלומדים שדנו במשפטי זיקה בעברית לתקופותיה כרכו את המבנה עם הבעת תנאי. כך עשו אזר (תחביר, עמ' 157), בלאו (או ש-, עמ' 8), בן-אשר (עמ' 118), מישור (עמ' 63), סגל (עמ' 202–203), פרץ (עמ' 145) וקוגוט (ע"ד, עמ' 263). כאמור לעיל, עמדה זו נגזרת בין השאר מדברי יספרסן (ראה הערה 12). למעשה, כל משפט מורכב שכלול בו משפט תואר נושאי מגדיר, יש בו בעיקרון לפחות שני חלקים תוכניים שונים. כאשר תוכנו של האחד נוגע בעניין של הוראה או נורמה, אפשר לבטאו בכמה אופנים וגם לנסחו כמשפט תנאי מובהק. כידוע, אחת הדרכים הנחות והמקובלות לנסח חוקים, כללים, הוראות ומנהגים היא במבנה תנאי. הקביעה

שמשפטי זיקה הם משפטי תנאי מבחינת הוראתם הבסיסית מרחיבה מאוד את תחום הבעת התנאי וגולשת אל מבנים שתפקידיהם במבצע אחרים. לפי גישה זו, אפשר להחליט שמבצעים רבים הם בעצם ביטויי תנאי, בייחוד כשמדובר באלה שהנושא שלהם איננו ספציפי, והם מציינים מנהג וכיוצא בזה, כמו (30) מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת; (31) כל הקונה [...] יקבל מתנה בשוויו [...]]; (32) תלמיד שלא יגיש עבודה בזמן יאלץ לחזור על הקורס, הנפוצים מאוד בלשונו.³¹ השאלה היא אם הטענה שאפשר לייחס למשפטים כאלה משמעות תנאי כלשהי הופכת משום כך מלכתחילה את שני המבצעים למקבילים, ולכן – את משפט התואר המגדיר למשפט תנאי מבחינה סמנטית. לדעתי, התשובה שלילית. אמנם כמו במקרים אחרים, יוכל הטוען לטעון כי המבנה (פה – משפט זיקה) עשוי להביע יותר ממשמעות אחת, ואולם יש להשיב לו שבאלה מדובר בראש ובראשונה במשפט מתאר. בנקל היה אפשר להסיבו למבצע תנאי מובהק – מקביל – על ידי שינוי מבנהו. העובדה שתוכן מסוים מובא במבנה כזה ולא במבנה אחר (זמין ונפרץ) יש לה משמעות; והעובדה שבאותם משפטי זיקה שמוחזקים כקרובים לתנאי או כמבצעי תנאי נוסחו הרעיונות לא במבנה של תנאי אלא בצורה אחרת, כמשפט תואר או כמשפט נושא, דווקא היא שמלמדת שאין באלה תנאי של ממש. לכן נראה לי שלמרות קרבת משמעות מסוימת, שאי אפשר להתעלם ממנה, השימוש במבנה של זיקה ולא בהתניה ברורה מלמד שאין אלה משפטי תנאי.³²

7. מבנים מחוברים

המבנים המחוברים שעשויים להביע תנאי הם במתכונת "x (=משפט או יסוד שמני) +1+ משפט". (1) יש משפטים פועליים שצורת הפועל הראשונה בהם ציווי או עתיד ובסיפה שלהם ו' החיבור שלעתים רואים בהם מבצעי תנאי (ראה הערה 10). ואולם בחינה מדוקדקת של תוכנם מלמדת שראייה כזאת, לפחות של משפטים בעברית, איננה פשוטה ועל פי רוב גם אינה נכונה. לפעמים מדובר בהמלצה או בעצה, כלומר בביטוי מודלי; באחרים מתוארות פשוט שתי פעולות עוקבות, ולעתים

31. יתר על כן, לפי הגיון זה היה אפשר גם להרחיב ולומר על כל שם תואר שהוא כהצעת תנאי, שהרי רק אם הילד גדול אפשר לכנותו "ילד גדול", ואת המשפט "איש חכם נוהג כך" אפשר להשמיע רק אם אמנם האיש חכם וכיוצא בזה; הערת פרופ' גולדנברג.

32. אזור מבחין הבחנה ברורה בין מבנה למשמעות בתנאי: "From a semantic point of view there is no difference between a conditional clause and a generic topic – the latter expresses a condition no less than the former, but syntactically one has to draw a clear line separating a clause which together with its main clause forms a conditional sentence from a NP which expresses a condition only generically" (אזור, תנאי, עמ' 67).

אין להכריע. ראה למשל, משפט (33): [...] הפעם ביקשו ממנו [מפלסטיני שעובד בישראל] בגלוי: "תעזור לנו ונעזור לך" ("הארץ", 25.6.1997). לפי הקשר הדברים לא בטוח שניתנה כאן אפשרות של ממש; ייתכן שמדובר בהצעה שאין לסרב לה. (השווה מתי 7, 7: בקשו וינתן לכם חפשו ותמצאו דפקו ויפתח לכם = בקשו כדי שיינתן לכם, דפקו כדי שייפתח לכם, או: ואז יפתח לכם; פסוקים אלה מבטאים מודליות או פעולות עוקבות אבל לא תנאי). לעתים בכל זאת מבע מעין זה יכול להיחשב כתנאי אך ורק כאשר אין צל של ספק שמדובר באפשרות: (34) קח שועל ותיקח עכבר ותראה הם אותו דבר, לעומת זאת הקרפד – לא דומה לאף אחד (דני סנדרסון, "טנגו צפרדעים"): אין בו במשפט המצוטט לעיל הוראה לעשות שלוש פעולות: לקחת שועל, לקחת עכבר, להיווכח בעובדה כלשהי. כאן מבוטאת בעצם אפשרות: אם תיקח שועל ועכבר, תראה שהם אותו דבר.

(2) המבנה "שם + ו + משפט" מביע תנאי כאשר השם מייצג ביטוי של אפשרות: (35) ניצחון ברבע הגמר [...] ולישראל תהיה נציגה נוספת בליגה האירופית בעונה הבאה ("הארץ", 20.2.1997). (36) ניצחון של האנגלים על ישראל במשחק של היום, והאנגלים עולים למקום השני על חשבון ישראל (הטלוויזיה הישראלית, 27.2.1998). נסיבות האמירה, פרשנות עיתונאית לפני המשחק, אינן מניחות להבין את (35) ו-(36) אלא כציון אפשרות: אם ישראל תנצח, תהיה לה נציגה נוספת; אם יהיה ניצחון של האנגלים, הם יעלו למקום השני. גם ב-(37) מילה אחת שלך – ונאחזו באים (שיחה פרטית, 19.11.1999) מדובר באפשרות, שהרי לא ברור אם תהיה עוד מילה "שלך". נדמה לי שבמשפטים (35) ו-(36) מהדהדת האמירה "עוד ניצחון כזה ואבדנו" (תרגום ההצהרה המפורסמת המיוחסת לפירוס מלך אפירוס), אלא שיש להדגיש, מביע תנאי כאלה נדירים למדי בעברית.

8. משפט מודלי – מבנה "תנאי חסר"

אמנם הביטוי הלוגי של המשאלה איננו זהה להבעה הלוגית של התנאי, אך מבחינה לשונית יש דמיון בין המבעים. הדמיון מתבטא בשימוש במבני זמן דומים ובמילות התנאי, שני המאפיינים שהם סימני ההיכר של המשפט המודלי, לא רק במשפטים שצורת הזמן בהם עבר (כמו הייתי שמח לטייל בחו"ל עכשיו; אילו ידעתי או אילו הייתי יודע) אלא גם במשפטים שצורת הזמן בהם עתיד או הווה: (38) והיה אם לא יוגשו כתבי אישום ("הארץ", 25.2.1997). כותרת למאמר; במאמר עצמו אין משפט תנאי שהכותרת הזו היא חלק ממנו. (39) "איך אתה יודע? ראת את התכנית?" "לא ראיתי כלום. אתה סיפרת לי". "אם אתה אומר", אמר קרופניק (ר' מירן, מרק צבים לארוחת בוקר, ירושלים 1995, עמ' 164).

במשפטים מודליים הבנויים כהצעת תנאי שבהם צורת עבר הצבת איבר נוסף בצמוד גוררת יצירת מבנה תנאי בטל. אבל במשפטים מודליים במבנה של תוצאה

כמו הייתי שמח לטייל בחו"ל עכשיו אפשרית גם השלמה שאיננה מעמידה משפט תנאי: הייתי שמח לטייל בחו"ל עכשיו, אבל אינני יכול. במשפטים מודליים הבנויים כהתניה שבהם צורת עתיד ההשלמה יוצרת משפט תנאי. בגלל הקרבה בין המבצע המודלי למבצע התנאי, שבאה לידי ביטוי בכך שמשאלה עם המשך מעמידה משפט תנאי שלם, נראה המשפט המודלי "תנאי חסר"³³. תופעה זו מעוררת את השאלה אם משפט מודלי הוא "תנאי חסר" מיסודו, משפט תנאי נטול התניה או חסר תוצאה, או שמא משפט תנאי הוא השלכה מודלית. אף כי הקשר בין המשפט החסר לתנאי בולט וברור לחלוטין, משפט מודלי לא יכול להיחשב משפט תנאי מפני שאיננו כזה על פי הגדרה, כלומר הוא נטול התלות המבנית, המאפיין המובהק של מבצע התנאי. לפיכך העיסוק במשפטים מודליים אינו צריך להיות חלק מן העיסוק בתנאי.

9. מבנה תנאי שבו עבר בהצעת התנאי ועבר בתוצאתו

מבנה תנאי שהצעת התנאי ותוצאתו באים בו כפועלי עבר הוא מבנה רגיל בעברית. הוא משרת שתי פונקציות לשוניות: (1) ביטוי של תנאי אמתי בעבר; (2) הבעה רטורית. בדרך כלל אין הספרות העוסקת בתנאי מתייחסת אל המבנה כאל תנאי אמתי; כאמור לעיל, יספרסן אף הגדירו "Pseudo-condition", ללמדנו שתנאי של ממש אין כאן. ואולם המציאות הלשונית בכל זאת מלמדת כי משפט כזה משמש תנאי אפשרי לכל דבר כאשר (1) קיומו נשאר בגדר נעלם; (2) אין הוא ניתן להמרה בתיאור אחר. ייחודו של תנאי זה שאיננו פתוח למימוש: אין סיכוי שהנאמר בהצעה מתקיים או יתקיים בעתיד. האפשרות חלה על קיומו בעבר, ואין יודעים אם התממש אם לאו. גם כאן – כמו בביטויי התנאי האפשרי האחרים – קובע עקרון ההבחנה בין אפשרות לוודאות: כל אימת שמדובר באפשרות אמיתית – מדובר בתנאי. לעומת זאת, כשמדובר באירוע שהתרחש ופרטיו ידועים לנמען – אין לפנינו תנאי אלא תיאור אחר. תנאי מסוג זה מתאפיין בכך שבהתנייתו מובעת הערכה, מוצגת ידיעה ומתואר מצב או עניין כללי. אין הוא פתוח להתניה עובדתית. בדבר אשר אפשר שהיה ואפשר שלא היה הספק איננו במישור המציאות אלא במישור הידיעה ומשפט התוצאה מציג בעצם מסקנה. לא תמיד ההבחנה בין התנאי האמתי ובין התנאי הרטורי חדה, ולפעמים עלינו להסתייע בהקשר הכללי ובידיעות חוץ-לשוניות, שכן לעתים בנתונים שהמשפט עצמו מספק אין כדי לקבוע את טיב המבצע. בעיקר הדברים אמורים בהצעות תנאי שאינן מציגות משהו כללי אלא פעולה מסוימת. בשני המשפטים שלהלן אין מידע אם אמנם התקיים הנאמר: (40) החדש לכאורה

33. גולדנברג (אלקה לאמה [מחקרים, עמ' 409-410]) מציין מבנים באמהרית ובגורגה שבהם הצעת תנאי בלבד אשר משמעותה דווקא ודאות מוחלטת: אם לא אהרוג איש זה פירושו: "בטוח שאהרוג איש זה". מבנה מעין זה בולט בגלל קיצוניותו.

כנגד ראש הממשלה הוא, כי עבר עבירה של הפרת אמונים, אם נכנע לאיומים ולסחיטה של אריה דרעי ("הארץ", 3.2.1997); (41) כידוע, איש אינו מודד את הדמיון הגנטי לפני שהוא מתאהב ואם אכן בררה האבולוציה מנגנון שמעורר בנו משיכה כלפי בני זוג דומים, הרי שעשתה אותו לתהליך בלתי מודע, הפועל בנו כלי שנדע על כך (ע' למפרט, האבולוציה של האהבה, סדרת אוניברסיטה משודרת, תל-אביב 1994, עמ' 11). "החשד לכאורה [...] הוא" משמעותו אי-ביטחון בעובדות; "איש אינו מודד את הדמיון [...]". מלמד שמידת הדמיון אינה ידועה. בשניהם ההקשר הכללי של המבצע הוא אי-ידיעה וספק. כאן מסייעות ידיעות חוץ-לשוניות לקביעה חד-משמעית שאכן, מדובר בתנאי; הרי העניין שלא ברור במציאות, עליו בדייק חל התנאי (*de dicto*). לעתים כותב או דובר משתמש במבנה תנאי כדי להבליט מסר מסוים. באותם משפטים אפשר להמיר אותו בביטוי של זמן או של סיבה והתוכן לא ישתנה למעשה. השימוש לצרכים אלו בתנאי דווקא ולא באחד מביטויי הזמן או הסיבה המקובלים הוא סגנוני מעיקרו ומוסיף למסר נופך של הדגשה לעומת שימוש בתיאור זמן או סיבה רגיל. כך אפשר להביע אירוניה, לעג, ציניות וכד'. הכרת העובדות הנוגעות לנושא המתואר – מן המציאות או מן ההקשר הטקסטואלי – היא שמסייעת לקביעה שבמבצעים אלו אין מדובר בתנאי אמתי אלא בעובדות הידועות לנמען: (42) אם הוא [רוני מילוא] זכה עד עכשיו לתמיכה ציבורית רחבה, היה זה לאו דווקא בשל התנגדותו לבנימין נתניהו בליכוד [...] מה שבנה אותו זו עלייתו על הגל ציבורי נגד הכפייה הדתית ("הארץ", 13.1.1998); (43) אם סוף השבוע היה שייך לגורדון, שתקף בצורה חסרת תקדים את המאמן, צבי שרף, אז אתמול הקולות היו אחרים ("מעריב", 26.5.1997). ואכן, אשר לתוכן משפט (42), כל מי שעייץ בעיתונים של אותה תקופה ידע שרוני מילוא נבנה מגישתו לעניינים דתיים. כאשר למשפט (43), השחקן שמוזכר בו תקף בעיתונות את המאמן בסוף השבוע, ובעקבות זאת הגיבו אחרים. בשני אלה אין מדובר אפוא בתנאי. התבוננות במשפטים מטיפוס זה מצד משמעות הפעלים בהם איננה מעלה הבחנות מיוחדות. הצד המהותי שלהם איננו סמנטי אלא רטורי.

10. סיכום

במאמר זה ניסיתי להראות כי בעיקרון הצעת התנאי בעברית איננה topic אלא תיאור. תמטיזציה של ביטוי התנאי נדירה והיא בבחינת היוצא מן הכלל. לא כל מבצע שיש בו המילית אם מבטא תנאי. יש משפטים שבהם אם מציגה שאלת נקוסס עקיפה שהביטוי הפותח בה מועצם בעיקרו ויכול אפוא למלא כל תפקיד שמני (נושא, מושא, נשוא או לוואי); באלו מובע ספק. לכן השימוש במילת תנאי איננו הופך את המבצע הצמוד לה למשפט תנאי באופן אוטומטי. מבני תנאי מציינים תיאורים אחרים, בעיקר זמן או סיבה, כאשר התנאי בהם רטורי. מבני תנאי שצורת

הפועל בהם עבר גם בהתניה וגם כתוצאה מציינים הן תנאי רטורי הן תנאי אמתי. כמו כל תנאי אחר, התנאי המוצג בהם אמתי כאשר הוא מבטא אפשרות ולא מציאות, אלא שבאלו האפשרות איננה פתוחה עוד למימוש והיא חלה על העבר. אמנם הגבולות בין הבעת משמעות של תנאי במבני תנאי ובין ביטויים אחרים אשר עשויים להיות בהם רמזים לתנאי אינם חדים, והפריפריה של משמעות התנאי היא בעצם התחביר כולו. זה הטעם שנחוצה הכחנה בין ביטויי תנאי שיש להם מבנה מיוחד ובין ביטויים אחרים, אשר בהם אין תנאי ברור אלא רק "תנאי משתמע" במבנים שאינם במעמד אדורוביאלי אלא בתפקיד תחבירי אחר. בסופו של דבר, בהבעת התנאי המבנה מכריע, ומשפטי התנאי המובהקים הם המשפטים שלתנאי בהם יש ביטוי מבני דקדוקי.

קיצורים ביבליוגרפיים

- אבינרי = 'י אבינרי, יד הלשון, אוצר לשוני, תל-אביב תשכ"ה
 אורנן, המשפט = ע' אורנן, המשפט הפשוט, ירושלים תשל"ט
 אורנן, סקירה = ע' אורנן, "סקירה על התחביר העברי" (והיא המקור העברי לערך
Hebrew Grammar: Syntax Encyclopaedia Judaica, VIII, עמ' 140-124), מרץ 1970 [תרפ"ס]
- אזר, תחביר = מ' אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה
 אזר, תנאי = M. Azar, "The Conditional Clause in Mishnaic Hebrew", in
 M. Bar-Asher (ed.), *Studies in Mishnaic Hebrew*, Scripta
 Hierosolymitana, XXXVII, Jerusalem 1998, pp. 58-68
 אלפרסון קטל = E. Elffers-van Ketel, *The Historiography of Grammatical
 Concepts, 19th and 20th Century Changes in the Subject-Predicate
 Conception and the Problem of Their Historical Reconstruction*,
 Amsterdam-Atlanta GA 1991
- אקטסוקה = N. Akatsuka, "Conditionals are Discourse-Bound", in E. C. =
 Traugott et al. (eds.), *On Conditionals*, Cambridge 1986, pp. 333-351
 באורמן = M. Bowerman, "First Steps in Acquiring Conditionals", in E. C. =
 Traugott et al. (eds.), *On Conditionals*, Cambridge 1986, pp. 285-307
 בולינגר = D. Bolinger, *Intonation and its Uses: Melody in Grammar and
 Discourse*, London-Melbourne-Auckland 1989
- בלאו, או ש' = 'י בלאו, "או ש'- בלשון חכמים", לשוננו כא (תשי"ז), עמ' 7-14
 (=בלאו, עיונים בבלשנות עברית, ירושלים תשנ"ו, עמ' 256-263)
- בלאו, תוארי פועל = 'י בלאו, "תוארי-פועל כנושאים וכנושאים הגיוניים ודקדוקיים
 בעברית", לשוננו כ (תשט"ו), עמ' 31-40 (= 'י בלאו, עיונים בבלשנות עברית,
 ירושלים תשנ"ו, עמ' 330-342)

- בן-אשר = מ' בן-אשר, עיונים בתחביר העברית החדשה, חיפה תשל"ג
 בנדויד = א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, ב, תל-אביב תשל"א
- T. Bar, "Expression of Temporality, Modality and = ביטוי
 Perfectivity in Contemporary Hebrew Conditionals as Compared
 with Non-Conditionals", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des
 Morgenlandes* 91 (2001), pp. 49–83
- בר, ייחוד = ט' בר, הייחוד בעברית בת זמננו, לשוננו ס (תשנ"ז), עמ' 297–328
 בר, ע"ד = ט' בר, משפטי תנאי בעברית בת-זמננו, עבודת דוקטור באוניברסיטה
 העברית, ירושלים 1999
- T. Bar, *If, Conditional Sentences in Contemporary Hebrew: = תנאי
 Structure, Meaning, and Usage of Tenses*, LINCOS Studies in
 Afroasiatic Linguistics, 12, Muenchen 2003
- G. Goldenberg, "Les mémoires d'Aläka Lämna et = אלקה לאמה
 l'étude de l'amharique parlé", *Rassegna di Studi Etiopici* 28 (1981), pp.
 184–200 (=גולדנברג, מחקרים, עמ' 403–418)
- גולדנברג, יחסים תחביריים = ג' גולדנברג, "יחסים תחביריים וטיפולוגיה כלשוניות
 השמיות", עיונים בעקבות מפעלו של פולוצקי, דברים שנאמרו בערב לכבוד
 יעקב פולוצקי בהגיעו לגבורות, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים,
 ירושלים תשמ"ח, עמ' 7–18
- G. Goldenberg, *Studies in Semitic Linguistics*, Selected = מחקרים
 writings by Gideon Goldenberg, Jerusalem 1998
- G. Goldenberg, "Tautological Infinitive", = מקור טאוטולוגי
 'עמ' (=גולדנברג, מחקרים, עמ' 36–85) *Israel Oriental Studies* 1 (1971), pp. 36–85
 (115–66)
- G. Goldenberg, "Imperfectly-Transformed = משפטים מבוקעים
 Cleft Sentences", *Proceedings of the Sixth World Congress of Jewish
 Studies* 1973, Jerusalem 1977, pp. 127–133
 (=גולדנברג, מחקרים, עמ' 116–122)
- A. Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, Oxford 1951 = גרדינר
- Ö. Dahl, *Topic and Comment: Contextual Boundings and Focus*, = דאהל
 Hamburg 1974
- F. Daneš, "A Three-Level Approach to Syntax", *Travaux = דאנש
 linguistiques de Prague* 1, *L'École de Prague d'aujourd'hui*, Prague
 1966, pp. 225–240
- B. Dancygier, *Conditionals and Prediction: Time, Knowledge and = דנציג'ר
 Causation in Conditional Constructions*, Cambridge 1998

- M. A. K. Halliday, "Notes on Transitivity and Theme in English", *Journal of Linguistics* 3 (1967), pp. 37–81; 199–244
- M. A. K. Halliday, "Language Structure and Language Function", in J. Lyons (ed.), *New Horizons in Linguistics*, Middlesex 1970, pp. 140–165
- Ch. F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New-York 1958 = הוקט
- J. Haiman, "Constraints on the Form and Meaning of the Protasis", in E. C. Traugott et al. (eds.), *On Conditionals*, Cambridge 1986, pp. 215–227
- J. Haiman, "Conditionals Are Topics", *Language* 54 = היימן, תנאי-נושא (1978), pp. 564–575
- M. Sandmann, *Subject and Predicate: A Contribution to the Theory of Syntax*, Edinburgh 1954 = זנדמן
- טארסקי = א' טארסקי, מבוא ללוגיקה ולמתודולוגיה של המדעים הדידוקטיביים, מהדורה שנייה מורחבת, ירושלים תשכ"ז
- L. Tesnière, *Éléments de Syntaxe Structurale*, Paris 1959 = טנייר
- O. Jespersen, *A Modern English Grammar on Historical Principles*, 7 vols., London–Copenhagen 1909–1949 = יספרסן, דקרוק
- O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London = יספרסן, פילוסופיה 1924
- O. Jespersen, "Negation in English and Other Languages", *Selected Writings of Otto Jespersen*, London 1962, pp. 3–151 = שלילה
- לבנת = ז' לבנת, "קשרי סיבה, תנאי וויתור – בין ניתוח תחבירי לניתוח ביצועי", החוג הישראלי של חברי החברה האירופית לבלשנות, דברי המפגש העשירי, ירושלים תשנ"ה, עמ' 11–15
- לנדאו = ר' לנדאו, "פסוקית התנאי בתחביר המשפט ובתחביר הטקסט", בלשנות עברית 37 (תשנ"ד), עמ' 7–22
- מישור = מ' מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים 1983
- V. Mathesius, *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*, The Hague 1975 = מתזיוס
- סגל = מ"צ סגל, "בנית פסוקי התנאי בעברית המקראית והמשנית", לשוננו ד (תרצ"ב-תרצ"ד), עמ' 191–211
- H. Sweet, *A New English Grammar Logical and Historical*, 2 vols., Oxford 1891–1898 = סוויט

- C. E. Ford and S. A. Thompson, "Conditionals in = פורד ותומפסון
Discourse: A Text-Based Study from English", in E. C. Traugott et al.
(eds.), *On Conditionals*, Cambridge 1986, pp. 353–372
- F. R. Palmer, *Mood and Modality*, Cambridge 1986 = פלמר
פרץ = 'י פרץ, משפט הזיקה בלשון העברית לכל תקופותיה, תל-אביב 1967
צבי = 'ת צבי, ההסכות התחביריות הכרוכות במבנה הפונקציונלי של המשפט
בעברית המקראית, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים 1992
צבעוני = 'ל צבעוני, דרכי השלילה בעברית הישראלית, עבודת דוקטור
באוניברסיטה העברית, ירושלים 1993
- N. Chomsky, *Aspects of The Theory of Syntax*, Cambridge = צ'ומסקי
Mass. 1965
קוגוט, ע"ד = 'ש קוגוט, המשפט המורכב בספר חסידים, עבודת דוקטור
באוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ו
קוגוט, פסוקי התוכן = 'ש קוגוט, פסוקי התוכן, טיבם ומבניהם: פרק בתחביר של
ספר חסידים בזיקה לעברית המקראית וללשון חז"ל ובהשוואה לעברית החדשה,
ירושלים תשמ"ד
- R. Quirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English = קוירק ואחרים
Language*, London–New York 1985
- E. König, "Conditionals, Concessive Conditionals and Concessives: = קניג
Areas of Contrast, Overlap and Neutralization", in E. C. Traugott et
al. (eds.), *On Conditionals*, Cambridge 1986, pp. 230–246
רבין = 'ח רבין, תחביר לשון המקרא, ירושלים תשל"ד
רוזן = 'ח רוזן, "מה הייתה כוונתה באמרה שהתחביר העברי הוא עניין פשוט?"
לעידון הכרת היחסים בתחביר העברית הישראלית", תעודה ו (ספר זיכרון לדב
עירון; תשמ"ח), עמ' 85–91

